

RODERIC H. DAVISON, *Reform in the Ottoman Empire, 1856 - 1876*, Princeton University Press, Princeton, N. J. 1963, XIII + 479.

19. asır Osmanlı tarihinin Amerika'da en ciddi araştırmacılarından biri olarak tanıdığımız George Washington Üniversitesi profesörlerinden R. H. Davison'un bu eseri, Tanzimat'ın 125. yıl-dönümüne rastlamış bulunmaktadır ve şüphesiz bu devir üzerinde Türkiye'de ve dışarıda 100. yıldönümü sırasında yapılmış olan neşriyattan beri yayınlanmış en esaslı araştırmalardan biridir. Prof. Davison, bu hacimli eserinde oldukça etraflı bir girişten (s. 3 - 51) sonra Tanzimat'ın 1856 - 1876 daki gelişme safhası üzerinde durmaktadır. Yazar, 1856 İslâhat Fermanı'nın geniş bir tahlilinden sonra bu islâhat programının uygulanmasını inceliyor, bilhassa gayrimüslim "millet"lerin yeni teşkilâtını (Bahis IV, s. 114 - 135) ele alıyor, vilâyet kanununun kabulüyle yapılan esaslı reformu inceliyor (Bahis V, s. 136-171), Yeni Osmanlıların faaliyetlerini ve 1876'e kadar İmparatorluğu temelinden sarsan iç kaynaşmaları tahlil ettikten sonra (Bahis VI - IX, s. 172 - 357) 1876 Kanûn-i Esasî'si üzerinde etraflı bir inceleme yapıyor. Esere, *Yabancı Müdahalesi, Nifus, Âlî Paşa'nın Siyasi Vasiyetnâmesi, Abdülaziz'in ölümü ve Abdülhamid'in tahttan fergati hakkında bir vesika imzalıyıp imzalamadığı meselesi* hakkında beş inceleme zeyil olarak ilâve edilmiştir.

Yazar, Türkçe ve Batı dillerinde konu üzerinde yayınlanmış hemen hemen bütün önemli neşriyatı gözden geçirmiştir. Ayrıca *American Board of Comissioners for Foreign Missions* arşiv materyali ile Paris, Londra, Viyana, Stockholm ve Washington'da devlet arşivlerinde konuya ait malzemeyi görmüş ve kullanmıştır. Yazar, konu üzerinde araştırmaların henüz başlangıçta olduğunu ve bilhassa Türk arşivlerindeki incelemelerin neticelerini beklemek gerektiğini haklı olarak işaret etmektedir (Prof. Davison halen Türk arşivlerinde bir yıl müddetle çalışmak üzere memleketimizdedir.)

İmparatorluğun inhitat devri, inhitat sebepleri ve reform teşebbüsleri hakkında giriş kısmında ileri sürülen bazı görüşler şüphesiz tartışma konusu yapılabilir ve esasen eldeki yayınlar da bu konularda açık bir fikir ileri sürmemize yetecek bir olgunluğa varmamıştır. İmparatorluğun hakikî temelleri ve bunları dağılmağa mahkûm eden tarihî gelişmeleri bize eyice gösteren araştırmaların henüz yapılmadığı muhakkaktır.

"Millet sistemi" üzerinde eski devirlerden alarak meseleyi derinliğine işleyen bir araştırmamanın lüzumu daima kendini hissettirmektedir. Bu meselede Tanzimat'tan sonra galebe çalan anlayıştan kendimizi tamamille kurtarmak lâzımdır. Hele şu ifadeyi aynen kabul etmeye imkân yoktur: "The Muslim millet was of course under the direct rule of its own Sultan and bureaucracy." (s. 13). Tamamile dinî hukukla ilgili selâhiyetler dışında cemâatlere toptan idarî bazı selâhiyetler tanınması doğrudan doğruya vergi işleri ve teşkilâtille ilgili bir keyfiyettir. Eski devir için birtakım hukukî muhtariyet hükümlerine varılması mübalâgalıdır. Gerçekten durum, Tanzimat'tan sonra tamamille başka bir istikamet almıştır ve yazarın bu devre içinde verdiği hükümler yerindedir.

II. Mahmud'un yaptığı işlerin Abdülaziz ve Abdülhamid devrindeki şahsî idareyi hazırladığı hükmüne (s. 32) iştirak ediyoruz. Fakat reform ve modernleşmede olduğu gibi burda da, merkezî bürokrasinin büyük bir payı yok mudur? Yazara göre, Gülhane Hattı'nın neşri zamanı, diplomatik âmillerin etkisi altında seçilmiştir. Fakat haklı olarak işaret ettiği gibi (s. 38) Reşit bu vesikayı dünyayı kandırmak ve oyalamak için çıkarmış değildir. Hat, İngiliz hükümetinin telkini ile de ortaya atılmış değildir (It was Reşid's creation). Gülhane Hattı'nın, tahliline ait satırlara burda fazla bir şey eklemeyeceğiz. Bu konuda kendisile birleştiğimiz ve ayrıldığımız yerler bu dergide yayınladığımız makaleden takib edilebilir. Bu vesikanın Tanzimat devrinin *dualism*'ini doğurmuş olan ikinci mahiyeti belirtilmiş, bir ana-yasa sayılmıyacağı, Amerikan ve Fransız ihtilâllerinin "hayat, hürriyet ve mülkiyet" esaslarını yankılamakla beraber bir anayasa rejiminden kaçındığı işaret edilmiştir. Bununla beraber Prof. Davison, Gülhane Hattı'nın neşrin-den itibaren yavaş yavaş bu gayeye doğru devamlı bir gelişmeyi açıkca tesbit etmek mümkün bulunduğunu da kitabında göstermiştir. *Meclis-i Vâlâ*'daki müzakere usûlünü bu bakımdan önemli bir adım olarak kabul etmektedir.

Vilâyetlerde meclislerin teşkilini "real innovation" olarak tesbit eden yazar, bu sistemin 1845'de tecrübe mahiyetinde uygulandığını kaydetmektedir. Bu dergide yayınladığımız ikinci makalede (*Gülhane Hattı'nın Uygulanması ve İçtimaî Tepkileri*) bu mesiclerin 1840'dan itibaren uygulandığı görülecektir.

Tanzimat'ın ilânından sonra meydana gelen birtakım kargaşalıklara rağmen bu vesikanın imparatorluk içinde müslüman ve hıristiyan halkta bir zihniyet değişikliği doğurduğu noktasına yazar haklı olarak temas eder. Hattâ o zaman bağımsız Yunanistan'dan bazı Yunanlıların ve Rus idaresi altına geçmiş Ermenilerden bazılarının, Osmanlı idaresini "less oppressive" görerek, bu tarafa göç ettikleri dahi götölmüştür (s. 50). Bununla beraber bu bizi, çok eyimsiz hükümlere götürmemelidir.

Eserin ağırlık merkezini, 1856 İslâhat Fermanı ve ondan sonraki islâhat teşkil etmektedir. O zaman İmparatorluğun nüfusu hakkında 36 milyon rakamı kabul edilmektedir. Bunun 21 milyonu müslüman, onun da 10 - 12 milyonu Türk'tü (s. 61). Bir zümre olarak Ulemânın islâhata karşı olduğu hükmü verilirken (s. 67) bu sınıf arasında devlet merkezinde kendilerini bürokratlara yakın hisseden yüksek ulemâ ile taşradaki ulemâyı, hocaları ve dervişleri ayırd etmek gerekir.

Yazar, yalnız reform hakkında çıkarılan nizamnâme ve beyanların tahlili ile yetinmeyerek siyasî hayatı etkileyen şartları, nüfusun terkihi, sınıf ve zümrelerin davranışı, halk sınıfları arasındaki münasebetleri Avrupalıların, konsolosların durumlarını orjinal kaynaklara göre tasvir etmektedir ki (s. 61 - 80), bu suretle reformun uygulanacağı sosyal şartlar ve atmosfer hakkında kısmen bir bilgi edinmekteyiz.

Prof. Davison, islâhatın mimarları olan Âli, Fuad ve Mütercim Rüştü Paşaların karakter ve ideallerine de nüfuz etmeğe çalışmıştır. Yerli ve yabancı müşahitleri karşılaştırmak suretile vardığı hükümler şüphesiz hakikate en yakın olanlarıdır (81 - 93). Kuleli Vakası hakkında yapılan hülâsa (s. 100 - 103) ve hâdisenin özelliği hakkında ileri sürülen fikirler şimdilik kabul edilebilecek son sözdür.

Gayrimüslim cemâatlerin İslâhat Fermanı esasları dahilinde yeniden teşkilâtlanmalarına ayrılan uzun bahis (s. 114 - 135) aydınlatıcıdır. Millet sistemi ve gayrimüslim cemâatlerin demokratik teşkilâtlanması ile Osmanlı vilâyet kanunu ve temsilî meclislerin ihdası arasındaki münasebet meselesi kesin bir şekilde tâyin edilememektedir.

Yeni Osmanlılar bahsi (172 - 234) bilinenlerin iyi bir hulâsasıdır. Yazar, haklı olarak Yeni Osmanlıların, hâdiselerin gidişi üzerinde rollerini lüzumundan fazla büyütmeye tehlkesi üzerine dikkati çekmektedir. Bununla beraber, modern Türkiye'yi hazırlayan başlıca fikir cereyanı olarak onun neticeleri itibarile ehemmiyeti aşikârdır.

1868'de Şurâ-yi Devlet'in teşkilinin bütün tebaayı içine alan *temsilî hükümet sistemine doğru şuurla atılmış bir adım* olarak ehemmiyeti üzerinde haklı olarak durulmakta ve bazı yeni yayınlarındaki hatalar düzeltilmektedir (s. 242). Mecelle'nin hazırlanışı hakkında iyi bir özet yapılmıştır (Bu arada şu makaleyi de işaret edelim: Şerif Arif Mardin, *Some Explanatory Notes on the Mecelle*, *The Muslim World*, Vol. LI, 1961). 1871, Âli Paşa'nın ölümü tarihi, Tanzimat devrinde bir dönüm noktasıdır. Bundan sonraki karışık devir üzerine (270 - 310) yazar hayli aydınlık serpmektedir. O, Mahmud Nedim Paşa'nın aldığı tedbirlerin, imparatorluğu zayıflatmak ve Abdülaziz'in düşüşünü hazırlamak bakımından kötü neticeleri hakkında genel tarihi hükme katılmaktadır. Mahmud Nedim'in düşmesinden sonra 1873'de Şirvanizade'nin sadrazamlığında Kanûn-i Esasî fikrinin Midhat ve yakınları tarafından ele alındığına ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin düşünüldüğüne işaret olunmaktadır (294 - 95). 1873 - 74'deki kıtlık ve açlığın gelen büyük siyasî buhran üzerindeki etkisi kuvvetle belirtilmiştir. Eserin şüphesiz en ziyade dikkate değer kısmı, 1876'daki siyasî buhran neticesinde Kanûn-i Esasî'nin ilânını ve bunu hazırlayan iç sebepleri tahlil eden kısımdır (s. 311 - 408). Midhat Paşa 1875'den itibaren Kanûn-i Esasî'yi ciddi olarak düşünmeğe başlamıştır (319). Fikrin gelişmesinde Ermeni Odian efendinin rolü muhtelif yerlerde belirtiliyor (s. 289, 320). Eser, Midhat'ın sürgüne gönderilmesile nihayet bulmaktadır. Genel hükümlerin özetlendiği son sahifelerde (404 - 408) Tanzimat'ın, Osmanlılık fikrile imparatorluğun bütünlüğünü korumak gayesine erişemediği belirtilmektedir. Bununla beraber geleceği hazırlamak itibarile Tanzimat devrinde alınan tedbirlerin ehemmiyetini yazar inkâr etmemektedir. Herşeyin tohumu o zaman atılmıştır. Prof. Davison, kullandığı geniş literatür, arşiv vesikaları ve ölçülü hükümleri ile Osmanlı tarihinin bu devresinde iç siyasî gelişme üzerinde şüphesiz şimdye kadar yazılmış olan en derli toplu, ilmi ve güvenilir eseri vücuda getirmiş olmakla, Türk tarihi araştırmalarının şükranını kazanmıştır. Kitabın sonuna eklenen geniş bibliyografya, her eserin mahiyeti hakkında yazarın yaptığı kayıtlarla, faydalı bir kılavuz değeri kazanmıştır. Yalnız pâyitahttaki siyasî gelişmeleri izleyen araştırmacı, Türk arşivlerindeki çalışmalarından sonra, ümit edilir ki, Rumeli ve Anadolu'da o zamanki şartları ve gelişmeleri de inceleyerek bize bu devrin tam bir tarihi tablosunu versin.

HALİL İNALCIK

